

ЗООМОРФНИ НЕФРИТОВИ ВИСУЛКИ ОТ КЪСЕН ШАН

Мариана Малинова

Нефритът е открит в различни краища на света, но е третиран с особена почит от населението, чиито територии граничат с Тихия океан – китайците, маите от Централна Америка и маорите от Нова Зеландия. Вероятно физическите свойства на камъка – ослепителна красота, полупрозрачна, кристална структура и изключителна здравина – му отреждат първостепенно място в китайската култура още в древността. В йерархията на материалите той заема кулминационна точка и златото не успява да го измести оттам, както и от върховната му позиция, олицетворяваща блясъка и разкоша. Китайците казват: “Златото има цена, а нефритът е безценен”. За тях този минерал е свързан с “всичко най-прекрасно”, а оттам и предметите, направени от него, символизират най-висши човешки добродетели. “Екстрактът от планините”, който има силата да служи за посредник между земната и небесната сфера, е толкова дълбоко и трайно врязан в съзнанието им, че се превръща в “метафора на китайската цивилизация”. Някои учени говорят за “нефритова епоха” в Китай¹.

В настоящото изследване ще бъдат разгледани малки нефритови висулки с форма на различни животни. Те се обособяват като категория през късношанския етап и изчезват внезапно преди падането на Западен Джоу. Предметите са обединени от три основни признака: тематичната им насоченост – представители на фауната; предназначението им като висулки и материала, от който са направени – нефрит. Те се различават обаче доста евидентно по застъпената тематика, начин на оформяне и техника на изпълнение. Това поражда редица проблеми при опита за интерпретацията им, свързани с времето и района на производство, с тяхната принадлежност, както и с причината за попадането им в различни находища. Тематичното многообразие се свежда до пресъздаване на животни от реалния и фантастично-митологичния свят. От гледна точка на формата висулките могат да бъдат

обособени в два основни типа: А) Пръстеновидни с тесен процеп; Б) С дупка за окачване или провесване. Животните са изобразени в застинала поза, която пресъздава уловен миг от движението им. Стиловите различия се изразяват в следното: 1. Пропорционална, триизмерна фигура с тенденция към реализъм. 2. Абстрактизиране на образа чрез плоско представяне. По отношение на украсата се използва техниката на дълбоко и/или плитко връзване в зависимост от стила. Някои автори застъпват становището, че това са амулети с магическо предназначение, които внезапно престават да съществуват с настъпване на ритуалната революция през IX век пр.н.е. Други, макар и по-завоалирано, ги приемат като украшения и наблягат на декоративната им функция².

Пример за огромно количество нефритови предмети е гробът на Фу Хао (1200 г. пр.н.е.) – съпруга на шанския ван У Дин – открит в Анян през 1976 г.³ Изследването на находките показва, че интересът към остриета от алабарди *гъ*, цилиндри *цун* и дискове *би* запада, а се появяват значителен брой животински фигури. Част от зооморфните изделия са определени от специалистите като неолитни. Към тях спада птица (фиг. 1) от културата Шъдзяхъ (2500 – 2000 г. пр.н.е.) и екземпляри, принадлежащи към северозточната култура Хуншан (3500 – 2500 г. пр.н.е.) и към югоизточната – Лянджу (3500 – 2500 г. пр.н.е.)⁴. Този факт ни дава основание да смятаме, че Фу Хао, а и други членове от шанския елит, са колекционирали старинни нефритови фигури на животни, което обяснява силния интерес към тях.

Другата причина за сътворяване на нов нефритов тип е, че шанските майстори са привлечени от образци от тяхната съвременност, свързани с чужди традиции. Като последица от този интерес може да се отнесе и нарастването на броя на реалистично представените животни, което е съвсем ново явление за късен Шан. Тогава едновременно се появяват бронзови предмети със зооморфна украса и оформени като животни съдове, които са копия на южни прототипи. Във връзка с това наблюдение допускаме, че подбудите да се възпроизвеждат бронзови изделия от други земи са съпроводени и с копиране на нефритови видове. По този начин нефритовите животни могат да се окажат част от

по-широкия интерес към чуждите зооморфни фигури като цяло. Гробът на Фу Хао съдържа двойка бронзови съдове във форма на птици и други два съда, сътворени като митични създания, които са покрити със зооморфни мотиви, съответстващи на изображенията върху нефритовите предмети. Съд *цун*, оформен като птица и украсен допълнително с комбинация от птица и дракон (фиг. 2), е аналогичен на декора на нефритови птици (фиг. 3–7). През по-ранните фази на Шан не може да се проследи връзка между украсата върху бронзови и нефритови предмети. Това споделяне на общ мотив е нов етап в развитието на декоративните стилове и вероятно произхожда от един източник, който е извън метрополитанската област⁵.

Ще се опитаме да проследим развитието на някои нефритови представители на отделните зооморфни групи.

Драконът, чиито изображения фигурират още преди възникване на китайското писмо, е един от най-старите и сложни символи, олицетворяващи върховна власт и мъдрост. Той се превръща в емблема на императора като Син на небето, закрилник на безсмъртните и пазител на съкровищата. Според Уан Фу тялото му е съставено от частите на девет животни: “рога на елен, глава на камила, очи на заек, шия на змия, корем на жаба, люспи на шаран, нокти на орел, лапи на тигър, уши на крава”⁶. Някои учени изказват хипотезата, че източникът на драконовия мотив лежи в непретенциозното прасе, принасяно в жертва за богата реколта. В хуншанското находище Нюхълян са открити създания с тяло на дракон и глава на прасе. Тези т.нар. “свинедраconi” се смятат за прототипи на китайския дракон⁷. Изглежда правдоподобна версията, че драконите са творения на източните племена от късния неолит, които по времето на Шан влизат в обсега на шанската държава. Голяма част от тези народи вероятно са асимилирани и нефритовото им творчество замира, но идеята за дракона остава – нещо повече, тя има много по-широк ареал на действие. И до днес се използва сентенцията: “Китай – това е драконът, драконът – това е Китай”.

Обособени са две основни категории нефритови драconi. По-ранните са гладки (фиг. 8, 9), а по-късните – триизмерни (фиг. 10–13).

В гроба на Фу Хао са открити свити в обръч създания с цепнатина между опашката и главата (фиг. 9–12), които в отчета от разкопките са отбелязани като *дзюе* (халки с процеп)⁸. Този тип висулки са характерни за ранните източнокрайбрежни неолитни традиции. Те нямат широка употреба в късния неолит и стават популярни едва през късен Шан. С падането на династията замират и отново възкръсват през Източен Джоу. За тях се предполага, че оригиналната им форма е дисковидна (фиг. 14) и функцията, която са изпълнявали тогава, е доста различна. Според китайските археолози те са използвани като обеци, а по-късно се съживяват като погребални вещи. Широкото разнообразие от висулки с форма на свити на кълбо дракони посочва силното въздействие на хуншанския тип и позволява да се проследят видоизмененията, които настъпват върху първоначалния модел (фиг. 10–13). Едната забележителна промяна се състои в допълване на бутилковидни рога на мястото на издълбаните уши. Прибавянето на рога може да се разглежда като нова фаза в развитието на митологичната представа, според която “рогатите” екземпляри са надарени със свръхестествена сила и се превръщат в господари на останалите (фиг. 15). Според Шуоуън – най-ранния китайски речник, съставен от Сю Шън през I век от н.е. – “драконът е цар на всички люспести твари: риби, влечуги, земноводни”, а общият елемент в графическото му представяне върху шански гадателни кости е именно извитата форма на тялото, както е при тези създания (фиг. 16)⁹. Свитите на кълбо животни олицетворяват спиралата на живота и по този начин са свързани с пъпа като център. Известно е, че епонимът *Джунгуо* 中国 (Китай) означава централна държава, т.е. държава в центъра на света. Не е изключено популярността на драконовия мотив, който е свързан с *хуа ся* (китайския субстрат) и присъства повсеместно в украсата на ритуални и утилитарни предмети, както и като самостоятелен образ, да има някаква връзка с тази семантика. В гроба на Фу Хао и в № 701 в западния сектор на инските развалини са открити многобройни триизмерни копия, близки до хуншанския дракон¹⁰. Приликата е в изпъкналите очи и закръглените уши, които са свойствени за хуншанските образци, а рогата с форма на бутилка

са типични за Шан. Един от изводите, който може да се направи, е, че по-реалистичното представяне на дракона се дължи на уменията на тогавашните майстори ювелири да приведат древната форма в хармония с установените норми на един доста по-късен период (фиг. 9, 12, 13, 17). Известни са и други създания от този тип (висулка от гроб № 1004 в Хоудзяджуан), при които интерес представляват и формата, и нишковидната релефна орнаментация, сътворена в меандър. Според някои теоритици на изкуството меандърът като декоративен елемент изразява движението на водата, други го свързват с възможното развитие на спиралата, а трети го асоциират с облаците и мълниите¹¹. Ние не знаем какво точно са имали предвид създателите на тази украса, която е характерна черта на малка група предмети от шанския период, но тя е един от основните стилистични видове върху неолитните нефритови изделия от културите Луншан и Шъдзяхъ. На базата на тази прилика стигаме до извода, че корените на декора се проследяват в много по-ранните нефритови образци. Между неолита и късношанския период битуват Ърлитоу (1900 – 1600 г. пр.н.е.) и Ърлиган (1500 – 1300 г. пр.н.е.) – време, през което, поне досега, не са открити фигури с такава декорация. Затова може да се говори за внезапно прекъсване на неолитната художествена традиция и от късен Шан за нейното възобновяване.

Втората драконова категория е гладка. Забележителна характеристика в еволюцията на шанското нефритово производство е това, че формата първо се развива в закръглена, триизмерна версия (фиг. 10–13), а по-късно придобива широко разпространение в по-гладък вариант, напомнящ *хуан* от ърлитоуския период, към който са прибавени шипчета или кукички (фиг. 9). В случая очертаването на хуншанския дракон е видоизменено и изцяло насочено към анянските художествени традиции. Иновацията вече дава път на консерватизма и екзотичното отстъпва място на познатото. Интересен вариант на представяне на дракона е този, при който животното е с извита назад глава (фиг. 17). Висулката може да бъде повесвана от три точки: от специална малка халка, от извивката на опашката и от дупка в челюстта. Може да се предположи, че тя е прикрепяна към дрехи или други повърхности. Аналогични

нефритови произведения са открити в западния ински сектор, в Дасъкун и в гроба на Фу Хао. Този тип S-образна форма *дзюе* свидетелства за нов етап, при който шанските майстори напълно се освобождават от хуншанската формула и придават на дракона по-динамичен силует. Разновидност на драконова висулка е и рогат екземпляр, който държи острие на кама (фиг. 18). Почти идентични са образците от М856 в западния сектор на Инсю и от западноджоуските гробници до Пекин и Лоян¹². Комбинацията между животно и режеща част на инструмент или оръжие не е характерна за шанското нефритово производство. Възможно е тя да е пресъздаване на много по-ранен тип, чиято първоначална форма не е позната за Шан. Като подобен мотив може да се разглежда и птица – вероятно орел – която държи предмет като колона. Такива птици са често срещани в шанските находища, включително и в гроба на Фу Хао, но украсата им в нишковиден релеф не е типична за Шан¹³. Друг тип драконова висулка има форма на арка, оформяща малко острие (фиг. 19). Фрагмент от абсолютно идентичен образец идва от Шандун (Иду, Суфутун)¹⁴. Открито е и трапецовидно приспособление с драконов десен (фиг. 20), което има дупки за прикрепване към друга повърхност. Такива орнаменти са рядкост. Много по-често се срещат правоъгълни и с нишковиден релеф¹⁵.

Втората зооморфна група – тигрите – навлиза в шанското нефритово производство по едно и също време с драконите, но пътищата и източниците на тяхната поява са различни. Ранните образци, подобно на драконовите висулки, са триизмерни (фиг. 21), но много бързо формите са опростени и изгладени (фиг. 22). Почти аналогичните гладки тигрови фигури от Шаанси (Баодзъ, Жудзяджуан) и от Шандун (Иду сиан) могат да се разглеждат като поредна индикация за контакт между отдалечени един от друг райони, в резултат на който се присвояват елементи от изкуството на чужди култури¹⁶. В гроба на Фу Хао са открити малки триизмерни пластики (фиг. 23), които са еднакви по форма и орнаментация с бронзовите тигри върху дръжките на ритуалните съдове от провинция Дзянси (Синган, Даянджоу) (фиг. 24). Явно нефритовите фигури копират не само формата, но и характерни

черти от украсата на бронзовите предмети, а тигърът като нефритов животински тип вероятно е копие на южните бронзови прототипи от Синган. Във връзка със семантичната насоченост на образа като господар на животинското царство, олицетворяващ власт, смелост и военно умение, може да се допусне, че тигровите висулки са функционирали като амулети в бойни действия. Съобразявайки се с поверието, че в Китай тигърът е пазител на гробовете и прогонва злите духове, не отричаме и възможността тези образци да са съществували като тотеми или да са предназначени за други цели. По-голяма част от шанските нефритови фигурки на животни представляват единичен индивид и комбинацията тигър – риба (фиг. 25) е изключителна рядкост. Абсолютно идентична висулка е открита и в Шандун (Дзъян) – прилика, която загатва за споделяне на общи мотиви. Ако и двете животни са функционирали като тотеми, то цялата композиция може да означава победа в битката, а оттук подчиняване на една племенна група на друга. Другата посока на интерпретация е свързана с асоциирането на животни, държащи в лапите си плячка като всепоглъщаща смърт. Джесика Рейсън разглежда тази необичайна сцена като съзнателен стремеж у майсторите да пресъздадат някакво събитие или вид взаимоотношение¹⁷. Независимо от подбудите им, резултатът е поява на нов начин на изобразяване в шанското изкуство.

В гроба на Фу Хао са открити и нефритови слончета (фиг. 26). Те, подобно на тигрите, вероятно са базирани на южни бронзови предмети, тъй като приликата в стила на тяхната украса – врязаните линии – е очевидна. За древните китайци слонът е символ на силна памет, свещена мъдрост и съпружеска вярност.

Рибата е преобладаващият нефритов зооморфен тип през късен Шан и ранен Западен Джоу. Многобройните образци показват голямо разнообразие във формата и украсата (фиг. 27–36). Най-често се срещат образците с тънко и издължено тяло (фиг. 30, 31) или извитите във форма на арка (фиг. 32–34). При тях се наблюдават и разновидности, които се характеризират с наличието на птичи нокът под устата – допълнение, което наподобява начина, по който на птиците са добавяни опашки и перки на риби. Разпростра-

нени са и малки риби с издължен силует и леко извита опашка (фиг. 35)¹⁸. Прави впечатление, че много от тях са изработени от по-ранни нефритови дискове. По отношение стила на изпълнение са предпочитани гладки изображения, но се срещат и екземпляри със закръглени очертания (фиг. 36). Що се касае до интерпретацията на нефритовите риби-висулки, някои изследователи ги асоциират с тотемните вярвания, свързани със зачеването. За едни те са фалически символ, за други – женско начало. Вероятно голямата популярност на рибата се дължи на желанието за създаване на потомство и изображението може да се разглежда като олицетворение на зараждането на живота. От друга страна, някои видове символизируют успеха, постигнат чрез постоянство и борба с трудностите. За да вникнем по-задълбочено в семантиката на образа, трябва да имаме предвид и факта, че в древен Китай риболовът е синоним на изкуството да се управлява: “Неопитният рибар не може да лови риба. Неспособният владетел не може да спечели народа си”¹⁹. На китайски език думата *ю* – риба звучи еднакво с изобилие. По същия начин се произнася и нефрит (“всичко най-прекрасно”). Може да се окаже, че омонимията съвсем не е случайна. Не е за пренебрегване и обстоятелството, че шаранът е символ на творчество, а през времето на У Дин силно е насърчаван творческият дух.

Вариациите в типологията на птици висулки също са много. В китайската митология повечето от птиците олицетворяват гордост и победа. Те са соларни символи, свързани с дълголетие и щастието²⁰. При някои изображението е напълно реалистично (фиг. 37–39, 49), други са с абстрактни очертания (фиг. 40), трети приемат елементи на други животни, особено на риби (фиг. 41, 42). Срещат се както гладки, така и триизмерни форми. В едната категория попадат качулати птици с голяма извита като кука човка (фиг. 43–44). В случая привлича вниманието гребенът, който е представен по сходен начин с рогата на “*maomai*”, а украсата е типична за периода на Фу Хао²¹. В нейния гроб са открити няколко такива изображения, а две от тях са почти идентични с модела на фиг. 44. Силен интерес предизвикват птиците с корона върху главата (фиг. 45), аналогични на коленичилите антропоморфни

скулптури от същия гроб (фиг. 46). У Хун обръща внимание на тази прилика и асоциира фигурите с ритуалните практики по източното крайбрежие. Джесика Рейсън разглежда двете разновидности като “чужди” за шанския етнос по отношение на мотива и правилно отбелязва, че не е задължително формата на изделията и религиозните вярвания, с които те са свързани, “да пътуват ръка за ръка заедно”. След като някоя култура импортира екзотичен предмет, е твърде правдоподобно тя да припише своите вярвания към него. Любопитна е и семантиката на мотива корона. Тя се разглежда като точка за установяване на пълен контрол и е символ на върховната власт²². Ако се направи аналогия с многобройните фигури на “коронясани” птици и хора, открити в гроба на Фу Хао, ако се вземе предвид нейният статут – съпруга на владетеля на Анян – твърде вероятно е попадането им там да не е чиста случайност. Човешките фигурки с корона на главата (фиг. 46) изглежда са базирани на неолитни образци (фиг. 47), а след това са видоизменени в птици (фиг. 45). Вероятно шанските майстори първоначално асимилират чуждата форма и впоследствие я приспособяват към собствената си художествена традиция. При друг, по-рядко срещан нефритов тип птици, гребенът е с много разклонения (фиг. 48) и наподобява украсата върху бронзовите ритуални съдове, а донякъде формата и орнаментацията на дракона от фиг. 20. Възможно е това да са митични създания, които притежават способност да общуват с боговете и според древните китайци символизируют преминаването към по-висша степен на съзнание. Самите шански владетели са идентифицирани с птиците на деветте слънца²³. Тези екземпляри принадлежат към етапа в развитието на нефритовите висулки, по време на който по-ранните мотиви, наследени от неолитните нефритови изделия, са видоизменени така, че да отговарят на шанската практика. Птицата с насочена надолу опашка (фиг. 40) ни дава основание да смятаме, че тя, подобно на драконовата висулка от фиг. 19, е функционирала като режещ инструмент²⁴. В шански находища е намерена и друга разновидност, която е доста по-различна от предходните (фиг. 49). Високата степен на реалистичност позволява да я определим като водна птица (корморан). През анянския

период е въведена и т.нар. птица-риба с остра човка и рибена опашка (фиг. 41)²⁵.

На обитателите на небесната сфера – птиците – са противопоставени представителите на подземното царство – “пълзящите гадини”. Като зооморфен нефритов тип змиите почти липсват. По-разпространени са жаби и костенурки, които са изобразени напълно натуралистично (фиг. 50–52). Подобни екземпляри са открити в гроба на Фу Хао и в Хоудзяджуан²⁶. Според китайската митология костенурката – едно от четирите свещени същества (заедно с дракон, феникс и *ци-лин* [еднорог]) – е начало на сътворението и вероятно затова е описвана като подпора на света и като майката земя. Тя е небесна емблема, символизираща дълголетие и мъдрост, а в комбинация с дракона е израз на непобедимост. В Китай жабата е лунарно същество и като символ на еротичност и плодовитост олицетворява възраждането на живота, а заедно с дракона се смята за покровител на дома²⁷. Пресъздаването на влечуги в началото следва неолитните художествени норми, но по-късно създанията са представяни много по-реалистично. Гущерът от фиг. 53 комбинира два контрастни метода на гравирание – врязани линии и нисък релеф. Халкичката за провесване също е от рядък тип. Това съчетаване на два стила показва, че майсторът на образеца не е запознат с установените практики в хънанските нефритови работилници.

Сред нефритовите твари битуват и насекоми, от които най-популярна е цикадата (фиг. 54). Възможно е нейното изображение да има връзка с прераждането като своеобразна форма на безсмъртие. Ако приемем, че изделието, оформено като какавида, е копринената буба (фиг. 55), то можем да допуснем, че функцията ѝ по някакъв начин е свързана с производството на коприна в тогавашен Китай или е символ на промяната и метаморфозата²⁸.

Към основните типове нефритови изделия се отнасят и зайчетата (фиг. 56, 57), които са представени много реалистично, в унисон с новопоявилата се мода в изкуството на късен Шан. От тях по-разпространена е гладката форма, чиито шански представители са открити в гроба на Фу Хао и в Дасъкун, а западноджоуските в Баодзь (Жудзяджуан, пров. Шаанси)²⁹. Триизмерни

висулки се срещат рядко, но украсата на някои от тях, която се състои от меандри – характерен орнамент и за бронзовите съдове – е още един пример за споделяне на общ декоративен мотив при предмети от различни материали (в случая бронз и нефрит). Вече бе споменато, че развитието на художествените стилове в разглеждания период е под силно въздействие на чужди орнаментални традиции. Макар че съществуват различни теории за заимстването му от други страни, заекът и връзката му с еликсира на живота, който подмладява и дарява плодовитост и дълголетие, е местен китайски мит. Като едно от най-ранните обитатели на луната това животно изпълнява не само ролята на посредник между небесните божества и хората, но олицетворява и женското начало Ин, което от времето на Шан се асоциира със съпругата на владетеля³⁰. В този контекст наличието на нефритови зайци в гробницата на жената на инския ван изглежда напълно закономерно. Вероятно поверието, че дивият заек олицетворява живота след смъртта, е главният виновник за много по-честото откриване на “дивата” разновидност.

Елените рядко фигурират сред животинските висулки от този период. Ранната форма, открита в гроба на Фу Хао, е сътворена в приклепна поза с извита назад глава (фиг. 58). Произходът на позата поражда основателни спорове сред учените. Някои от тях застъпват становището, че приклепналите животни с обърнати назад глави се срещат повсеместно в художествения репертоар на бронзовите култури от Минусинския басейн. Китайският специалист Су поддържа мнение, че “приклепналото положение на тялото, което е известно като **чън цо**, по произход е обичай на шанската управляваща класа”³¹, а надписи върху ритуални бронзови съдове и гадателни кости подсилват твърдението му. Ако допуснем, че приклепналата поза е с шански корени, то елените със сигурност са предпочитани обекти за изобразяване в т.нар. “животински стил”, който е “запазена марка” в изкуството на Северната зона. Следователно ранната форма на висулката от гроба на Фу Хао е резултат от симбиоза. Заимстван е само видът на чуждо за шанския етнос животно, което е пресъздадено в типична за Шан поза на тялото. Би могло да се помисли и върху предпо-

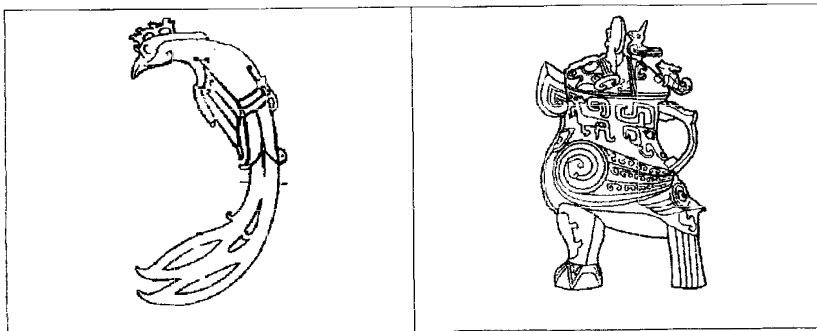
ложението на Су, че определена стойка пресъздава вид природно явление и предотвратява злото. В този аспект на размисъл нефритовите пластики от периода на късен Шан – ранен Западен Джоу, които са сътворени в някакви пози, могат да се разглеждат като тотемни пазители. Ако изобразеното животно е сърна, то олицетворява божественото присъствие в центъра, тъй като в Китай сърната е символ на “централна мъдрост”³². По-късно приклекналата форма е игнорирана и еленът се появява в изправен силует (фиг. 59). При стоящите образци е достигната висока степен на реализъм. Еленовите рога, които стават много популярни през следващия период, могат да се тълкуват като символ на плодородието или като олицетворение на властта над природата³³. Образът на елена от дълбока древност заема важно място в изкуството на много народи. Някои изследователи му приписват култово значение, според други е символ на цялата вселена. В Китай той е покровител на мъжките божества и носи щастие и придобивки.

Култово-митологичните представи за елена са пренесени върху коня. В митологията тези две животни са свързани със слънцето и задгробния свят. Смята се, че конят заменя елена във функциите му “да пренася” покойника в отвъдния живот. В подкрепа на тезата е и твърдението на Ариел Голан, че “у всички народи, при които конят е погребан заедно със стопанина си, той е погребан не за да му служи на другия свят, а за да го отведе в него”³⁴. В Китай конят заема безспорно място в погребалния ритуал на анянските ванове, олицетворявайки тяхната мощ. Контактът със степите може би е отговорен и за появата на нефритови коне в територията на късношанската държава. Малките фигури висулки от гроба на Фу Хао вероятно са местни образци, направени въз основа на оригинали от Северната зона (фиг. 60, 61). В началото на Западен Джоу вече се срещат и фигурални пластики с рог/рога, които може да са инспирирани от еленовите рога, но може да им е приписана нова символика (фиг. 62).

В настоящото изследване бе засегната една ненаатрапчива група нефритови произведения, която засега е отминавана от специалистите. Дали защото са незначителни със своите размери

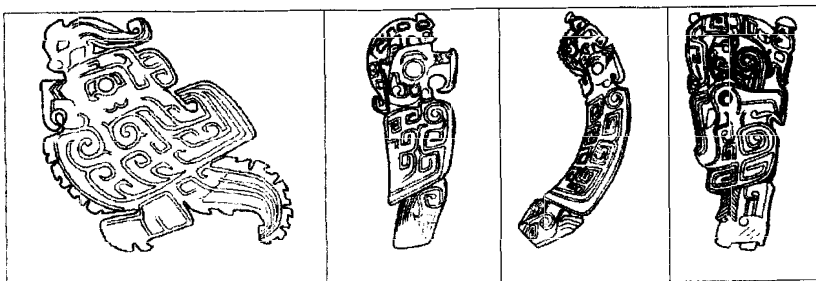
(от 1–2 до 10–15 см) на фона на внушителните бронзови ритуални съдове, или поради други причини, не сме в състояние да гадаем, но в археологическите отчети те са споменати мимоходом. Може да се окаже, че точно тези непретенциозни фигури са ключът към изясняване на целия загадъчен комплекс – гроба на Фу Хао – и по-обстойно бъдещо проучване би дало отговор на много от въпросите, засягащи “чуждата” тема в шанското изкуство. Допускаме, че голяма част от погребалните вещи попадат в колекцията ѝ като дарове, военна плячка, данъци или покупки, но висулките не са толкова атрактивни предмети. Историко-културната ситуация ни изправя и пред друга вероятност, която изследователите пропускат. В пограничните територии на шанската държава и извън нея съществуват племена с все още запазена неолитна нефритова традиция, всяко от които със собствени обичаи. Във връзка с това не изключваме възможността именно те да са производители на част от тези фигурки, а многобройните вариации, както и изборът на определен вид животно, да са свързани с различни церемонии, в които са важни атрибути, или да са резултат от уменията на майсторите да ги произвеждат съобразно модата на времето и мястото. Семантиката на образите трудно може да бъде разкодирана, тъй като много от тях са популярни в културите на други етноси и епохи и е напълно възможно да са носители на различни значения. Минералогичните анализи на анянските нефрити също са индикация за неместния им произход³⁵. Болшинството от тях са от далечния запад – Хътиен в Синдзян-Уйгурски автономен район, а малка част идват от Сюян, в североизточната провинция Ляонин и от Дали в югозападната – Юннан. Вероятно през шанския период необработената суровина вече е утъпкала “нефритов път” между централноазиатските източници и “сърцето” на Китай.

В заключение може да се обобщи, че формите на контакт довеждат не само до обмен на различни материални изделия, но съдействат и за миграцията на някои духовни прояви на културата – светоглед, религия, език, митология, обреди, художествени идеи и мотиви, които за жалост невинаги могат да бъдат проследени.

фиг. 1

фиг. 2

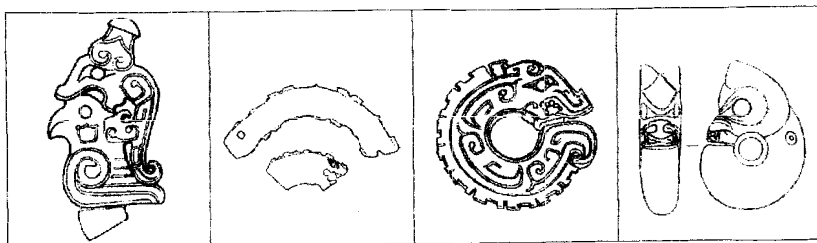

фиг. 3

фиг. 4

фиг. 5

фиг. 6

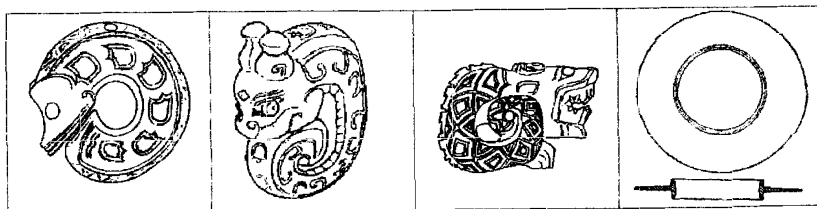

фиг. 7

фиг. 8

фиг. 9

фиг. 10

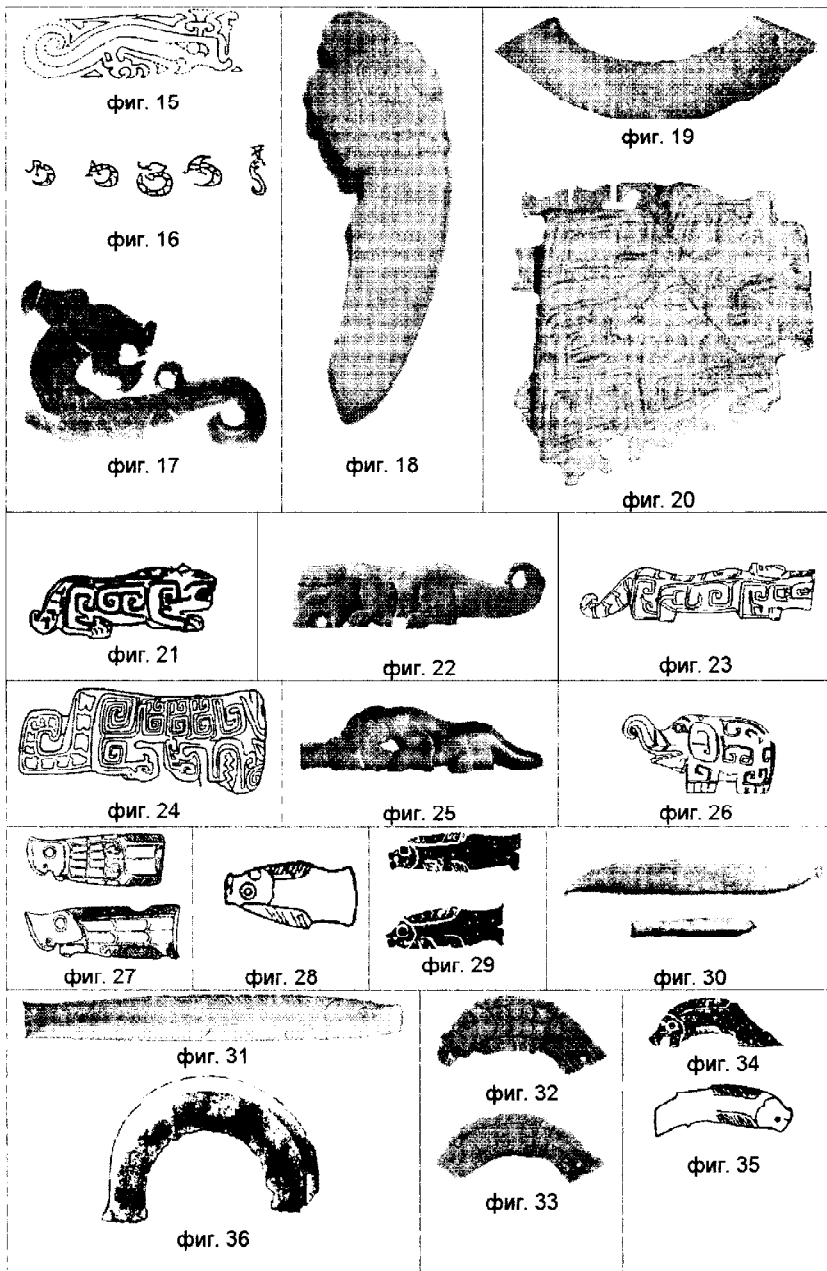

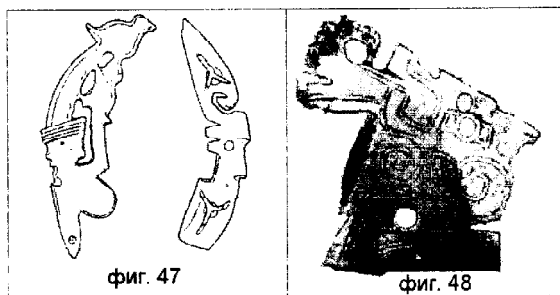
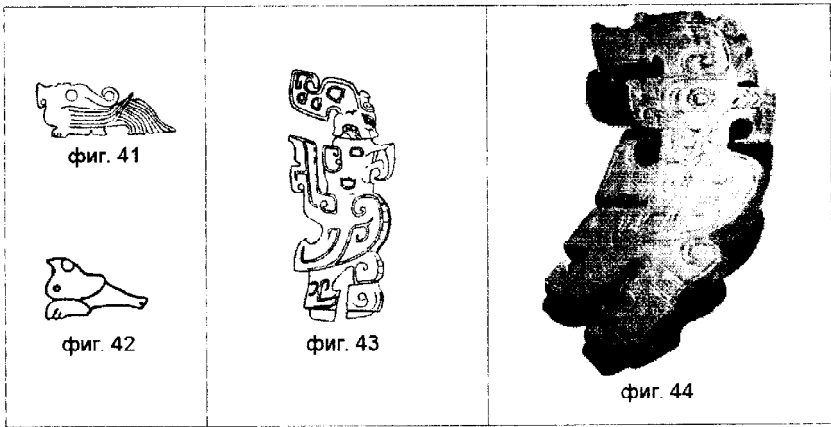
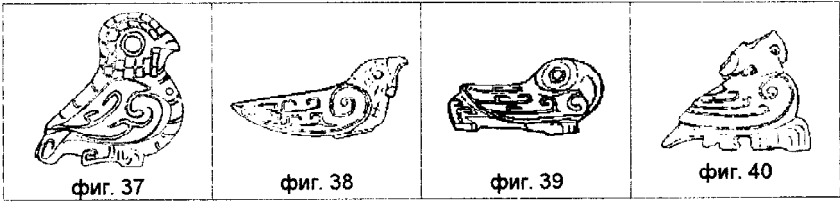
фиг. 11

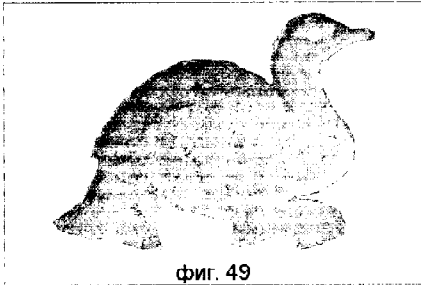
фиг. 12

фиг. 13

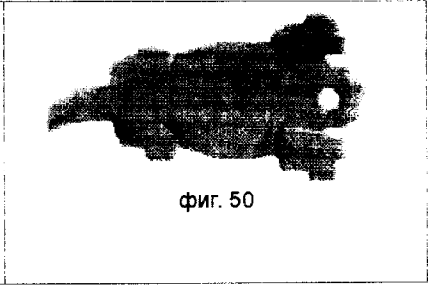
фиг. 14

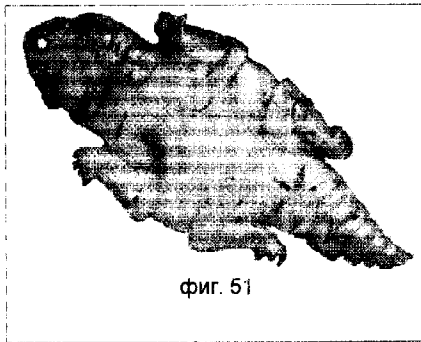

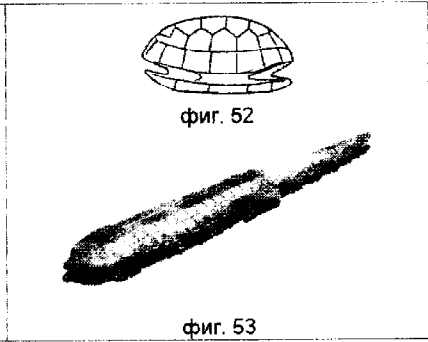
фиг. 49

фиг. 50

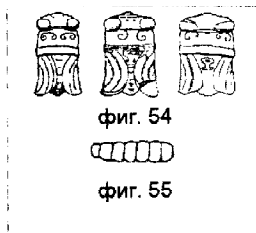

фиг. 51

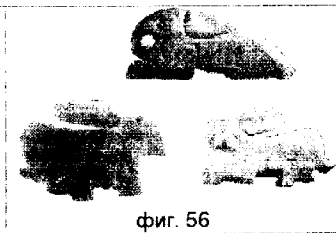
фиг. 52

фиг. 53

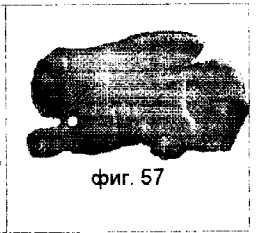

фиг. 54

фиг. 55

фиг. 56

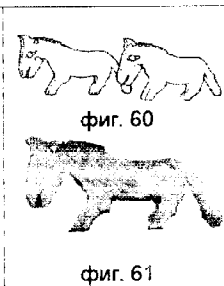
фиг. 57

фиг. 58

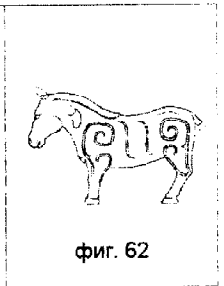

фиг. 59

фиг. 60

фиг. 61

фиг. 62

Списък на илюстрациите

Фиг. 1. Рисунка на птица от гроба на Фу Хао от културата Шъдзяхъ. По **Yinxu Fu Hao ...**, фиг. 85: 8.

Фиг. 2. Рисунка на бронзов съд *цун* с форма на птица. По **Yinxu Fu Hao ...**, фиг. 24: 1.

Фиг. 3–7. Графично изображение на нефритови птици с дракон върху главата. **Фиг. 3** – по **Yinxu Fu Hao ...**, фиг. 141: 2; **фиг. 4–7** – по Rawson, J. “Shang and Western Zhou Designs in Jade and Bronze”, **Proceedings Antiquities**, I, Taipei, 1992, с. 102, фиг. 23.

Фиг. 8. Графично представяне на хуан с форма на дракон. По **Wenwu**, 1955/10, с. 24–42, фиг. 17: 2.

Фиг. 9–13. Рисунки на нефритови дракони от гроба на Фу Хао. По Bagley, R. **Shang Archaeology**. The Cambridge History of Ancient China. 1995, **фиг. 30:** d, a, b, c; 28 с.

Фиг. 14. Рисунка на неолитен нефритов диск. По **Chinese Jades ...**, с. 24, фиг. 8 b III.

Фиг. 15. Рисунка на “рогат” дракон върху шанска бяла керамика. По Ch'ng T'ē-k'un. **Archaeology in China**. т. II, Cambridge, 1960, с. 153, фиг. 34: 34.

Фиг. 16. Графично изобразяване на дракони върху гадателни кости от шанския период. По **Mysteries ...**, с. 40, ил. 7: 2.

Фиг. 17. Снимка на нефритов дракон от шанския период. По **Chinese Jade ...**, с. 212, сн. 12: 5.

Фиг. 18. Стилизирано изображение на дракон върху дръжка на нефритов култов нож. По **Chinese Jade ...**, с. 215, сн. 12: 10.

Фиг. 19. Драконова висулка. По **Chinese Jade ...**, с. 217, сн. 12: 12.

Фиг. 20. Трапецовидна нефритова пластинка с изображение на дракон. **Chinese Jade ...**, с. 217, сн. 12: 13.

Фиг. 21. Рисунка на нефритов тигър. По Xia Nai. “The Classification ...”, с. 220, фиг. 43: 6.

Фиг. 22. Гладка нефритова висулка с изображение на тигър. По **Chinese Jade ...**, с. 214, фиг. 1.

Фиг. 23. Рисунка на нефритов тигър от гроба на Фу Хао. По **Yinxu Fu Hao ...**, фиг. 82: 8.

Фиг. 24. Рисунка на бронзов тигър от пров. Дзянси. По **Chinese Jade ...**, с. 206, фиг. 3b.

Фиг. 25. Снимка на тигър, държащ риба. По **Chinese Jade ...**, с. 215, фиг. 12: 9.

Фиг. 26. Нефритов слон от гроба на Фу Хао. По Rawson, J. “Shang and Western ...”, с. 96, фиг. 3: 1.

Фиг. 27–29. Нефритови риби. **Фиг. 27** – по **Chinese Jade ...**, с. 24, фиг. 8bVII; **фиг. 28** – по **Archaeology ...**, с. 117, фиг. 24: 15; **фиг. 29** – по **Chinese Jade ...**, с. 47, фиг. 35 – вдясно.

Фиг. 30–31. Нефритови риби с издължена форма. По **Chinese Jade ...**, с. 229, фиг. 1; с. 228, сн. 12: 32.

Фиг. 32–34. Нефритови риби с извита форма на тялото. По **Chinese Jade ...**, с. 204, фиг. 2; с. 47, фиг. 35.

Фиг. 35. Нефритова риба с леко извита опашка. По **Archaeology ...**, с. 117, фиг. 24: 18.

Фиг. 36. Снимка на риба във форма на арка. По **Archaeology ...**, с. 274, ил. XIV е.

Фиг. 37–40. Рисунки на нефритови птици от гроба на Фу Хао. По “Shang and Western ...”, с. 96, фиг. 3: 3, 8, 9.

Фиг. 41–42. Рисунки на нефритови птици. По **Archaeology ...**, с. 117, фиг. 24: 16, 12.

Фиг. 43–44. Нефритови птици с гребен. По **Chinese Jade ...**, с. 24, фиг. 8a – горе лява; с. 218, сн. 12: 14.

Фиг. 45. Рисунки на птици с корони от гроба на Фу Хао. По **Chinese Jade ...**, с. 219, фиг. 1.

Фиг. 46. Приклеждали човешки фигури с корони от гроба на Фу Хао. По **Chinese Jade ...**, с. 219, фиг. 2.

Фиг. 47. Графично изображение на неолитни висулки във форма на човешки глави. По **Chinese Jade ...**, с. 219, фиг. 3.

Фиг. 48. Снимка на митична птица от шанския период. По **Chinese Jade ...**, с. 220, сн. 12: 15.

Фиг. 49. Снимка на нефритова водна птица. По **Chinese Jade ...**, с. 226, сн. 12: 28.

Фиг. 50. Снимка на нефритова костенурка. По **Chinese Jade ...**, с. 223, сн. 12: 21.

Фиг. 51. Нефритова жаба. По **Chinese Jade ...**, с. 223, сн. 12: 20.

Фиг. 52. Рисунка на нефритова костенурка. По **Chinese Jade ...**, с. 24, фиг. 8 а.

Фиг. 53. Снимка на нефритов гущер. По **Chinese Jade ...**, с. 224, сн. 12: 22.

Фиг. 54. Рисунок на цикади. По **Chinese Jade ...**, с. 36, фиг. 20.

Фиг. 55. Рисунок на нефритов пашкул. По **Archaeology ...**, с. 117, фиг. 24: 14.

Фиг. 56–57. Снимки на нефритови зайци. По **Chinese Jade ...**, с. 231, фиг. 1; с. 230, сн. 12: 38.

Фиг. 58. Висулка на нефритов елен в приклепнала поза от гроба на Фу Хао. По **Zhongguo guyu ...**, т. 2, фиг. 71.

Фиг. 59. Рисунок на шански тип елен с разклонени рога. По **Chinese Jade ...**, с. 24, фиг. 8а, долу – ляво.

Фиг. 60–61. Нефритови коне от гроба на Фу Хао: **фиг. 60.** По “Shang and Western ...”, с. 100, фиг. 15, долната; **фиг. 61.** По **Chinese Jade ...**, с. 43, фиг. 30.

Фиг. 62. Рисунок на кон с рога. По **Chinese Jade ...**, с. 24, фиг. 8 а, долу – вдясно.

БЕЛЕЖКИ

¹ Много автори обръщат внимание на физическите характеристики на нефрита. Legge, J. **Li Chi, Book of Rits, An Encyclopedia of Ancient Ceremonial Usages, Religious Creeds, and Social Institutions**, N. Y., 1967, с. 464; Loewe, Michael. **Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide**, Berkeley, 1993, 24–32, 56–57. За съществуването на “нефритова епоха” виж: **Wu Hung. A Great Beginning, Ancient Chinese Jades and the origin of ritual art, Chinese Jades from the Mu-Fei Collection**, London: Bluett and Sons Ltd, 1990, с. 28 (*на кит. ез.*). За първи път Дж. Рейсън – ректор на Мертън Колидж (Оксфорд) – определя нефрита като “главна метафора” на китайската култура – Rawson, J. **Chinese Jade from the Neolithic to the Qing**, L., 1995, 13–14. Използвам възможността да изразя искрената си признателност към проф. Рейсън (мой научен консултант по време на специализацията ми в Оксфорд) за напътствията относно дисертационния ми труд.

² Джеймс Уат допуска, че фигурите във форма на птица и костенурка, открити в анянски гробове, са амулети от хуншанския период. Джесика Рейсън обаче смята, че те са шански копия. Watt, J. **Neolithic Jade Carving in China, Transactions of the Oriental Ceramic Society**. Т. 53, 1988 – 1989,

11–26; **Rawson, J.** Jade and Gold: Some Sources of Ancient Chinese Jade Design, **Orientalism**, June 1995, с. 208, бел. 5.

³ Сред повече от 2100 предмета в гроба, над 700 са от нефрит. Подробна информация в специалното издание: **Yinxu Fu Hao mu**, Beijing: Wenwu Chubanshe, 1980 (*на кит. ез.*).

⁴ Китайските учени разглеждат културата Хуншан (комплексите Дуншанцуй и Нюхълян) като люлка на китайската цивилизация. **Liaohai wenwu xuekan**, 1993/1, 49–57 (*на кит. ез.*); Su Bingqi. **Huaren – Long de chuanren – Zhongguoren: kaogu xungen ji**, Shenyang, 1994, с. 127 (*на кит. ез.*). В две от типичните находища на културата Лянджу – Яошан и Фаншан – над 90% от погребалния инвентар са нефритови изделия – **Wenwu**, 1988/1, 1–31; 32–51 (*на кит. ез.*).

⁵ **Kaogu**, 1976/4, 259–263 (*на кит. ез.*).

⁶ **Купър, Дж.** Енциклопедия на традиционните символи, С., 1993, 48–49; Уолтърс, Дерек. **Китайска митология**, София, 1995, с. 64.

⁷ **Yang Yang.** The Chinese Jade Culture, Mysteries of Ancient China. New discoveries from the Early Dynasties, L., 1996, с. 226.

⁸ За функцията на *дзюе* виж **Yang Meili.** Shui neng yi changjian, yiji diao Songzhou, **Gugong wenwu yuekan**, № 130, януари 1994, 24–37 (*на кит. ез.*); **Xia Nai.** The Classification, Nomenclature and Usage of Shang dynasty Jades, **Studies of Shang Archaeology**, Chang, Kwang-chih (ed.). New Haven and London, 1986, 207–236. *Дзюе* от гроба на Фу Хао са представени в **Yinxu Fu Hao ..**, ил. 104.

⁹ За символиката на образа виж **Morgan, Harry.** Chinese Symbols and Superstitions, California, 1946, с. 5, 170; **Купър, Дж.** Цит. съч., с. 182. В надписи от гадателни кости драконът е свързан с прототибетските племена *цяи*, обитаващи западната и централната част на пров. Хънан и южната част на Шанси. За произхода и графическото представяне на дракона виж **You Rende.** Shangdai yuniao yu Shangdai shehui, **Kaogu yu wenwu**, 1986/2, 51–60 (*на кит. ез.*); **Yang Meili.** Xibi langgan hupo longsheji bixie chu qunxiong, **Gugong wenwu yuekan**, № 122, May 1993, 44–51 (*на кит. ез.*); **Childs-Johnson, Elizabeth.** Dragons, masks, axes and blades from four newly-documented jade-producing cultures of Ancient China, **Orientalism**, April 1988, с. 32.

¹⁰ Докладът от разкопките на гроб № 701 в Аниан е публикуван в **Kaogu xuebao**, 1979/1, 27–146, ил. 18: 3 (*на кит. ез.*). За образците от гроба на Фу Хао виж **Yinxu Fu Hao ...**, ил. 105.

¹¹ **Купър, Дж.** Цит. съч. с. 129. За висулката от Хоудзяджуан виж Liang Siyong and Gao Quxun. **Houjiazhuang (Henan Anyang Houjiazhuang Yindai mudi) di wu ben, 1004 hao da mu**, Taipei, 1970, ил. 34: 7 (*на кит. ез.*).

¹² **Kaogu xuebao**, 1955/9, 1–90, ил. 17: 1 (*на кит. ез.*).

¹³ **Kaogu xuebao**, 1974/4, 246–258, ил. 11: 8 (*на кит. ез.*).

¹⁴ **Wenwu**, 1972/8, 17–30; фиг. 9: 1 (*на кит. ез.*).

¹⁵ **Salmony, Alfred.** Archaic Chinese Jades from the Edward and Louise B. Sonnenschein Collection, Chicago, 1952, ил. 22: 3, 4.

¹⁶ За образците в Шандун виж **Xin Zhongguo chutu wenwu**, Beijing, 1972, сн. 14 (*на кит. ез.*), а за тези от Шаанси – Lu Liancheng, Hu Zhisheng. **Baoji Yuguo mudi**, Beijing, 1988, ил. 185: 1 (*на кит. ез.*).

¹⁷ Този мотив е дискутиран от Джесика Рейсън. [**Rawson, J.** Contact between Southern China and Henan during the Shang Period, **Transactions of the Oriental Ceramic Society**. Т. 57, London, 1994, 1–24; **Chinese Jade ...**, с. 215]. За висулката от Шандун виж в **Zhongguo yuqi quanji**. Т. 2 (Shang and W. Zhou), Hebei, 1993, рис. 250 (*на кит. ез.*); Zhou Nanquan. **Zhongguo guyu duandai yu bianwei**. Т. 2, **Guyu dongwu yu shenyi shou**, Tainan, 1994, рис. 126 (*на кит. ез.*). За символиката на образа виж **Купър, Дж.** Цит. съч., 62–63 и **Chinese Jade ...**, с. 215, фиг. 12: 9.

¹⁸ Подобна риба е открита и в Шанси (Хундун, Юннин). **Wenwu**, 1987/7, 1–16, фиг. 17: 8 (*на кит. ез.*).

¹⁹ Различни тълкувания на образа на рибата ще намерите у **Chen Lie**. The Ancestor Cult in Ancient China, **Mysteries ...**, с. 270; **Zhao Guohua**. Bagua fuhao yuanshi shuzi yi yi de xin tansuo, **Zhexue yanjiu**, 1987/6, 45–59 (*на кит. ез.*). Шаранът (а в някои случаи есетрата) чрез постоянство, плувайки срещу течението на Хуанхъ, преминава **Лунмън** (Драконовата врата) и се превръща в дракон. **Купър, Дж.** Цит. съч., с. 254, 180–181.

²⁰ В Китай петелът изобразява духа на книжовността. Той е символ на храбростта в битката. На китайски думата **петел** е омоним на **щастлив**. Фазанът също е свързан с преуспяване и късмет. Жеравът, който е “патриарх на пернатите” и е пратеник на боговете, олицетворява високо служебно положение, а фениксът (**фън хуан**) – универсален символ на възкресението, прераждането и безсмъртието – е израз на божествената царственост и благородство. В Китай той е едновременно и женското (**ин**) и мъжкото начало – (**ян**). Мъжката птица **Фън** е соларен образ, а женската – **Хуан** – е лунарен. Фениксът е символ на “неразделност” не

само на брачната двойка, но и на взаимобвързаността в отношенията инян, т.е. в цялата вселена. Много популярна е комбинацията феникс – дракон, възплъщаваща двата аспекта на императорската власт (драконът е символ на императора, фениксът е на императрицата). Освен това, подобно на дракона, той е сътворен от различни елементи, олицетворявайки по този начин целия космос (по-подробно виж **Купър Дж.** Цит. съч., с. 159, 161, 173, 226 и 228.). **Мифологическият словарь**, Москва, “Советская Энциклопедия”, 1990, с. 563.

²¹ За висулката от гроба на Фу Хао – в **Yinxu Fu Hao ...**, ил. 142: 3, 4. В своята статия за мотива “*taomai*” в шанското бронзово изкуство наблягам на непрекъснатото трансформиране на образа. По сходен начин могат да се разглеждат и останалите зооморфни представители. Например драконът, който се превръща в птица; цикадата, която се появява с крила от своята какавица; еленът, който сменя разклонените си рога, и т.н. Виж **Малинова, М.** Опит за тълкуване символиката на мотива *taomai* в шански Китай. – **Минало**, 2002/2, 4–13.

²² За символиката на короната виж **Купър, Дж.** Цит. съч., с. 159. Находите от гроба на Фу Хао са изложени в **Yinxu Fu Hao ...**, ил. 142: 1–4; 143: 1–3; 132: 1–4; **Rawson, J.** Some examples of human or human-like faces on Shang and Western Zhou bronzes. – **Лекция**, изнесена по време на откриването на Саклер Музей – Пекин, 1993 г. По този въпрос виж и **Wenwu ziliao congkan**, 1982/6, 25–36, фиг. 4: 13 (*на кит. ез.*); **Huang Tsui – mei.** The Role of Jades in the late Neolithic cultures of Ancient China, The case of Liangzhu, Непубликувана докторска дисертация, Питсбъргски университет, 1992, фиг. 54.

²³ **Allan, Sarah.** Myth and Meaning in Shang Bronze Motifs, **Early China**, 1985-87/11–12, с. 287.

²⁴ **Yinxu Fu Hao ...**, ил. 144: L; Yang Jianfang. **Jade Carving in Chinese Archaeology**, Hong Kong. Т. 1, 1987; Chen Gongrou, Zhang Changshou, “Yin Zhou qingtong rongqi shang niaowen di duandai yanjiu”, **Kaogu xuebao**, 1984/3, 265–285 (*на кит. ез.*).

²⁵ Голяма част от тези нефритови образци са разкопани от Шаанси (Чанан, Хуаюенцун). **Wenwu**, 1986/1, 1–31, фиг. 50: 10, 11, 13, 51 (*на кит. ез.*).

²⁶ **Yinxu Fu Hao ...**, табл. 147: 2. Също и у Liang Siyong, Gao Quxun. **Houjiazhuang (Henan Anyang Houjiazhuang Yandai mudi) di ba ben, 1550 hao da mu**, Taipei, 1976, ил. 43: 3; 44: 3 (*на кит. ез.*).

²⁷ Jobes, G. **Dictionary of Mythology. Folklore and Symbols**. N. Y., том 1, 1962, с. 613; **Каталог на планините и моретата. Небесата питам**, превод от кит. Бора Беливанова, София, 1985, с. 211, бел. 10; Salmony, Alfred. Цит. съч., ил. 39: 8, 10.

²⁸ Учителят Уан, превърнат в бяла цикада, дава на ученика си Цуй възшебно питие, което дарява безсмъртие. По-късно Уан се превръща в голяма птица. Виж бел. 49 и 51, стр. 214 на **Каталог на планините ...**, Образци на нефритови насекоми са представени у Yang Jianfang. Цит. съч., ил. 63: 2, 5, 6, 7, 10, 11; 86: 5, 6, 16, 17, 18; 87: 1, 2; **Yinxu Fu Hao ...**, ил. 140: 5.

²⁹ За образците от гроба на Фу Хао виж **Yinxu Fu Hao ...**, 138: 3; 30: 3, а за западноджоуските – **Kaogu xuebao**, 1955/9, 25–79 (*на кит. ез.*); **Baoji Yuguo ...**, ил. 185: 4, 5 (*на кит. ез.*).

³⁰ **Каталог на планините ...**, бел. 10 стр. 211; **Купър, Дж.** Цит. съч., 45–46, 63.

³¹ Искам да изразя своите най-искрени благодарности към китайския си колега Су Инхуй, който на работна среща в Пекин ме запозна с непубликувания си труд. Той разглежда коленичили фигурки от различни материали, в това число от нефрит, и смята, че коленичилото положение изразява почит към висшестоящия и едновременно с това е пораждаща сила.

³² **Купър, Дж.** Цит. съч., с. 212.

³³ Най-изящните образци с разклонени рога са от Баодзъ в пров. Шаанси. Виж **Baoji Yuguo ...**, ил. 183; 184: 1, 2; **Zhongguo yuqi quanji....**, с. 125.

³⁴ **Голан, Ариэль.** Миф и символ, М., с. 37 и 48.

³⁵ За находищата и свойствата на нефрита виж **Middleton, A., Ian Freestone.** The Mineralogy and occurrence of Jade, **Chinese Jade ...**, 413–423.